

Senzația de *déjà vu*

Colecția
Demonul teoriei

Remo Bodei

Senzația de *déjà vu*

Traducere din limba italiană
de Alex. Cistelean

Colecția „Demonul teoriei“ este coordonată de Laura Albulescu.

Redactor: Raluca Dincă

Tehnoredactor: Vasile Ardeleanu

Design copertă: HighContrast.ro

DTP copertă: Ionuț Broștianu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BODEI, REMO

Senzația de *déjà vu* / Remo Bodei;

trad. de Alex. Cistelean. - București: Art, 2009

ISBN 978-973-124-388-7

I. Cistelean, Alex. (trad.)

821.131.1-31=135.1

Carte apărută cu sprijinul
Administrației Fondului Cultural Național

Remo Bodei

La Sensation de déjà vu

© Éditions du Seuil, 2007

Collection *La Librairie du XXIe siècle*,

sous la direction de Maurice Olender.

© GRUPUL EDITORIAL ART, 2009, pentru prezenta ediție

*Je n'ai presque jamais rencontré un lieu et une chose dont la première vue ne fût pour moi comme un souvenir! Avons-nous vécu deux fois ou mille fois? Notre mémoire n'est-elle qu'une glace ternie que le souffle de Dieu ravive? Ou bien avons-nous, dans notre imagination, la puissance de pressentir et de voir avant que nous voyions réellement? Questions insolubles!**

Alphonse de Lamartine,

Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient 1832-1834

* „N-am dat aproape niciodată peste un loc sau un lucru care, la prima vedere, să nu-mi pară o amintire! Am trăit noi oare de două ori sau de o mie de ori? Memoria noastră nu cumva e doar o oglindă aburită pe care suflul lui Dumnezeu o trezește din nou la viață? Sau imaginația noastră are puterea de a presimți și de a vedea înainte de a percepe cu adevărat? Întrebări fără răspuns!“

Notele nu trebuie să-i sperie pe cei care sunt mai puțin interesați de eventuale aprofundări. Există, de fapt, două niveluri de lectură, care nu se exclud. Primul nivel ia în considerare numai nucleul problemelor, ceea ce poate fi înțeles independent de orice precizare ulterioară. Cel de-al doilea trimite la un însemnat aparat critic destinat tuturor celor care doresc să examineze mai de aproape pașii argumentației, să verifice conținutul exact al dovezilor sau să dezvolte unele părți ale acestei cercetări.

R.B.

Acum și atunci

Fiecare dintre noi a trăit senzația clară și neașteptată că a trăit deja într-un trecut indefinibil situații absolut identice: că a cunoscut deja o anumită persoană pe care o întâlnește pentru prima dată, că a mai văzut un loc în care n-a mai fost, că a mai rostit fraze pe care nu le-a mai zis vreodată. O atare senzație sporadică, efemeră și neașteptată de recunoaștere paradoxală a imposibilului este însoțită de conștiința acută că percepția actuală nu corespunde nici unei amintiri efective. Dimpotrivă, știm foarte bine că abia acum trăim, pentru prima dată, acea experiență determinată.

Și totuși, senzația că parcurgem din nou fragmente de trecut este, pentru câteva clipe, atât de clară și imperioasă, încât ne umple de nedumerire și ne provoacă o dezorientare temporală. Spre deosebire de cunoașterea normală a ceea ce a fost, care – fiind ceva cunoscut – nu ne mai neliniștește prea tare, senzația de *déjà vu* este întotdeauna însoțită de un sentiment de stupeoare, amestecat cu îndoială și neliniște. Certitudinea identității perfecte dintre trecut și prezent coexistă cu o stridentă disonanță cognitivă în fața confuziei dimensiunilor timpului. Atunci când prezentul își pierde caracterul său de imprevizibilă noutate și este redus la o irepetabilă repetiție a ceea ce a fost, percepția și amintirea, originalul și copia par să fie echivalente și interșanjabile

(și asta chiar dacă mintea constată cu limpezime eterogenitatea lor). Intrând astfel în contradicție cu ea însăși, evidența fenomenului afirmă și neagă în același timp ceea ce arată.

Pe baza unei reacții chimice speciale, *déjà vu* și *jamais vu*, exactitatea și imprecizia se combină într-o stare sufletească de o familiaritate stranie, provocând sentimentul incert de acceptare și de refuz a ceea ce trăim. În acest fel, realitatea și irealitatea se suprapun, iar diferențele temporale sunt șterse în chiar momentul în care sunt subliniate. Trecutul și prezentul, atunci și acum, aici și aiurea intră într-un scurtcircuit care anulează nu doar trecerea timpului, ci și propria lor anulare.

Ceva asemănător se petrece în vis, atunci când asistăm la deformarea unui loc bine cunoscut de noi: știm că orașul, satul, casa vizată există efectiv și au caracteristici determinate, care, cu toate acestea, acum ne apar diferite, chiar dacă recunosciabile în alteritatea lor. Există o anumită distanță, ceva în plus sau în minus față de realitatea perceptivă și față de amintirea din starea de veghe, și, în orice caz, un element care se prezintă în mod evident bulversat și camuflat, deși e recunosciabil. Și aici se intersectează, nu fără o senzație de inconfort, recunoașterea și înstrăinarea, identificarea și dezmințirea, obișnuința și surpriza. E ca și cum visul însuși ar pune în scenă o formă de comunicare oblică, cernând cu grijă corespondențe și diferențe, cu scopul de a sublinia și de a semnala misterios ivirea unor aspecte frapante asupra cărora să ne îndrepte atenția. Sau ca și cum ni s-ar propune un fel de rebus, oferindu-ni-se în mod aluziv câteva elemente-cheie pentru rezolvarea lui.¹ Spre deosebire

¹ Aceasta este o experiență bine cunoscută și de Walter Benjamin: vedează că se află pe malul Senei, în fața Catedralei Notre-Dame, care

de experiența onirică, în *déjà vu* devenim victime ale unui „vis răsturnat”: în timp ce în vis luăm halucinația drept realitate, în acest caz luăm realitatea drept halucinație, ceva ce cu greu putem crede, chiar dacă se află în fața ochilor noștri.² Comună ambelor experiențe este însă apariția unei absurdități evidente sau a unei evidențe absurde.

În timpul scurtei desfășurări a secvențelor *déjà vu*-ului, avem chiar impresia că putem prezice ceea ce urmează să se întâmple, ca și cum am cunoaște viitorul imediat și am ști ceea ce încă nu știm. Sau ca și cum am asista la un spectacol deja văzut și am anticipa scena următoare.³ Astfel, în timp ce o parte din noi își dă seama că timpul cronologic continuă să curgă inexorabil, pentru cealaltă ceea ce a fost, ceea ce e și ceea ce va fi par, în schimb, să se deplaseze în

și apare însă complet diferită, ca o clădire înaltă din lemn și cărămizi (cf. W. Benjamin, *Kurze Schatten*, în *Gesammelte Schriften*, Frankfurt am Main, 1972, vol. IV/1, p. 370. În general, cf. Remo Bodei, „Variationen des Ichs. Personen und Landschaften der Träume“, în G. Benedetti și E. Hornung (ed.), *Die Wahrheit der Träume*, W. Fink, München, 1997, pp. 227–247).

² Cf. L. Dugas, „Un cas de dépersonnalisation“, în *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, XXII, 1898, vol. XLV, p. 500.

³ Cf., de pildă, E. Bloch, „Bilder des Déjà vu“, *Literarische Aufsätze*, în *Gesamtausgabe*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1962–1977, vol. IX, p. 237: „În solidul său *Manual de psihiatrie*, Kräpelin povestește fantastica experiență pe care a avut-o în timpul unei deplasări prin niște ținuturi din Peru pe care nu le mai văzuse înainte. Nu numai că i se pare că a mai trăit deja întreaga situație, ci, mai mult, în același timp – așa spune el – știa că pe drumul ascuns încă după o curbă se afla un pod. Și, după curbă, podul i-a apărut într-adevăr în fața ochilor, cu toate detaliile pe care *déjà vu*-ul le anticipase.“ Vezi Emil Kräpelin, „Über Erinnerungsfälschungen“, în *Archiv für Psychiatrie*, vol. XVII, 1886, pp. 830–843, și vol. XVIII, 1887, pp. 395–436; potrivit lui, această tulburare aparține „aproape exclusiv vieții sănătoase a sufletului“ și li se întâmplă în mod normal tinerilor și persoanelor dotate cu o imaginație vie (*ibidem*, p. 428).

paralel. Succesiunea lor normală pare momentan suspendată, transformată într-o bizară coexistență: așadar, se prăbușesc diferențele dintre cele trei dimensiuni ale timpului și, pentru o clipă, credem într-o omogenitate între „atunci“, „acum“ și „apoi“, pe cât de spontană, pe atât de improbabilă, și în consecvența reversibilitate a timpului.

Ne aflăm, oare, în fața unui *trompe-l'œil* temporal, a unei false și iluzorii recunoașteri din partea memoriei, a unei iraționale „amintiri a prezentului“, sau mai degrabă ne facem părtași la o excepțională și misterioasă revelație a unui alt timp, suspendat într-un mod ambiguu în curgerea sa și indiferent la ritmul obișnuit al fluxului conștiinței?

În favoarea acestei ultime ipoteze pare să vorbească imediată și completa coincidență dintre amintirea de nesituat și percepția actuală. Dar tocmai această identificare fulgerătoare ne umple de stupeoare, chiar dacă în diferite grade de intensitate, și tocmai efortul de a-i da de capăt acestei anomalii provoacă la nivelul conștiinței un ușor vertij, iar reacția acesteia produce adesea un sentiment de straniețe. E ca și cum eul, privindu-se din afară, s-ar comporta alternativ, când ca participant, când ca unul care-și aduce aminte, când ca observator, când ca observat, și ar asocia astfel atât alteritatea, cât și identitatea cu el însuși. Fiecare recunoaște și nu cunoaște atunci, simultan, sinele obișnuit și un alt sine, care seamănă cu cineva care a trăit deja trecutul în locul său și care acum vine să-i uzurpe prezentul. Observatorul uluit vede astfel, neliniștit sau detașat, un cvasistrăin care se comportă în modul repetitiv și previzibil al unui automat.

Ceea ce neliniștește este dubiul aruncat asupra identității, suspiciunea că în noi se află un străin sau un *revenant*,

asupra căruia nu suntem în măsură să exercităm nici o putere. În stare de veghe, acționăm, vorbim, simțim, ne închipuim sau ne gândim încontinuu, dar nu tematizăm aproape niciodată aceste activități atât de comune, nu ne oprim niciodată îndeajuns ca să reflectăm asupra acestor funcții obișnuite, cel puțin atât timp cât viața noastră se desfășoară fără obstacole și surprize deosebite. În schimb, senzația de *déjà vu* pare să presupună o momentană, neașteptată și involuntară oprire a fluxului experienței, o reflecție în sens optic: prezentul, în fond, se oglindește într-un mod atât de exact în trecut, încât percepția se întoarce instantaneu asupra ei înseși sub formă de amintire.

În general, un atare tip de reflecție pare să aibă loc atunci când „atenția îndreptată către viață“ se relaxează, când încercăm în van, mai mult sau mai puțin conștient, să ne apărăm de un eveniment, de vreo impresie, fantasmă, de un gând neplăcut sau potențial traumatic, când, în cazurile cele mai grave, proiecția către viitor este blocată sau perturbată, iar așteptările par dezamăgitoare sau sinistre. În aceste situații, personalitatea riscă să se scindeze și părțile componente câștigă o autonomie relativă și temporară. În general, în *déjà vu*, riscul de dezagregare a personalității nu se manifestă în forme catastrofice: el pare să funcționeze mai degrabă ca un semnal de alarmă, care ne previne că ne apropiem de zone periculoase, și, în același timp, ca un factor ce determină strategii de fugă și de compensare. Chiar și explicațiile clinice ale senzației de *déjà vu* se referă la deșirări lipsite de gravitate ale țesutului eului, pe care le resimțim chiar în momentul în care se produc.

În acest ultim caz, clipele *déjà vu*-ului îmbracă uneori odăjdii solemne ale *ekstasis*-ului (ale experiențelor de ieșire

din timpul obișnuit) și iau chipul unor stări privilegiate ale existenței. E ca și cum, grație acestora, un vâl s-ar risipi și am avea viziunea subită a unui scenariu profund și enigmatic, care își primește lumina dintr-o sursă ascunsă. Sau ca și cum, datorită lor, am auzi ecoul unor existențe anterioare sau am simți tonalități emoționale de dureroasă melancolie, de bucurie explozivă ori de groază paralizantă. Deși asemenea impresii (căroră nu reușim să le surprindem sensul și forța, dar de a căror relevanță suntem adesea intim convinși) reprezintă pentru simțul comun o simplă iluzie, un banal miraj sau o farsă a memoriei, ele au constituit, în realitate, și constituie în continuare o spirală prețioasă, care – din punct de vedere științific, poetic, istoric și teoretic – ne îngăduie să aruncăm o privire asupra unor fenomene de o superioară complexitate și extensie.

Din această perspectivă, senzația de *déjà vu* poate fi comparată cu acele mici anomalii prin care ajungem la teorii cu caracter general, cu unele dintre acele abateri de la normă care, în istoria științei, au contribuit la explicarea normei înseși. Tocmai din acest motiv un fenomen aparent atât de negliabil a atras asupra sa, mai ales în anumite perioade, atenția aproape obsesivă a oamenilor de știință, a poezilor și a filozofilor, care au identificat în el un microcosmos în care se intersectează și se ciocnesc, diferit modulate, dorințele, neliniștile, frica, fantasmemele, regretele, proiectele și gândurile cele mai ascunse ale oamenilor.

Sfidând evidența prin faptul că arată scandalosa prezență a unei absențe, a unui trecut mort care se dă drept prezent, *déjà vu*-ul – asemenea unui fir de nisip care blochează pentru o clipă starea de funcționare a unui mecanism – produce cel puțin două efecte notabile: pune în discuție maniera

obișnuită și leneșă de a concepe ireversibilitatea timpului și zdruncină credința într-o realitate monolitică și inalterabilă, având o structură solidă și un substrat inalterabil care ar rezista mutațiilor proteiforme ale timpului⁴. Din această perspectivă, realitatea însăși se manifestă nu ca ceva dat, care ar preceda pur și simplu experiența subiectivă, ci ca un șantier deschis în mod subiectiv, o construcție veșnic neterminată care, prin mica fisură deschisă de *déjà vu*, scoate la iveală efortul, nu întotdeauna încununat de succes, pe care fiecare îl depune pentru a conserva în timp sensul global al propriei vieți, pentru a ține întreagă propria identitate, situând-o în orizontul unei lumi suficient de coerente.

⁴ Pentru cucerirea sensului realității în marea tradiție a gândirii filozofice occidentale, cf. G. Romeyer-Dherbey, *Les Choses mêmes. La pensée du réel chez Aristote, L'Âge d'homme*, Lausanne, 1983, și P. Strasser, *Philosophie der Wirklichkeitssuche*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989.